

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЯК СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Малярчук О. М., Палагнюк М. М.,
Гривнак Б. Л., Шастко І. М.

ВСТУП

Актуальні питання сучасного стану соціальної політики та основних напрямів її реформування завжди привертали увагу вчених. Висловлені точки зору різняться залежно від історичного періоду та галузі знань навіть серед представників однієї сфери. Це пояснюється відсутністю комплексного законодавчого врегулювання концептуальних положень України та наукових підходів. В історичній літературі пропонується розуміти під соціальною політикою цілеспрямовану діяльність держави та її структур щодо регулювання соціальної сфери й соціальних відносин заради вдосконалення умов життя населення. При цьому соціальна сфера в радянський період історії розглядалася вченими досить широко як сукупність усіх галузей суспільної діяльності. На нашу думку, таке визначення було надмірно розлогим, а сутність соціальної політики зводилася до підтвердження ідеологічних положень монопольної марксистсько-ленінської доктрини¹. Соціальна політика відіграє ключову роль у забезпеченні добробуту громадян держави, а соціальна держава, якою проголошена Україна у ст. 1 Конституції², основним завданням такої політики визнає досягнення гідного рівня життя й вільного розвитку людини.

До середини 1950-х років, незважаючи на зростання промислового виробництва, спостерігалася стагнація рівня життя рядових громадян, а колективізованого селянства Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) в складі Союзу Радянських

---

¹ Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1976.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19761119#Text

² Конституція України, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Соціалістичних Республік (СРСР) до початку 1960-х років. Радянська пропаганда намагалася змусити людей повірити у підвищення добробуту, звертаючись до їх самопожертви в ім'я інтересів держави.

Метою дослідження є визначення цілей соціальної політики в часи радянського окупаційного режиму – напрацьованого досвіду поколінь, а також внесення теоретичного обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення її наукового забезпечення.

Серед радянської наукової літератури, яка розкриває соціальну політику в західноукраїнських областях, необхідно виокремити монографії Григорія Ковальчака³. Незважаючи на постійні декларації партійно-радянської влади щодо пріоритетності соціальної сфери, наявні державні служби побуту, торгівлі, житлово-комунального господарства могли забезпечити лише мінімум благ, особливо у сільській місцевості. Попри систематичну зневагу радянською пропагандою капіталістичного способу життя громадяни СРСР прагнули придбати нову техніку, мати комфортне житло, модно одягатися. Покращення умов життя населення та житлове будівництво, розбудова соціально-побутової інфраструктури відбувалося за залишковим принципом. Характерною рисою була тенденція до кількісних, а не якісних показників. У радянський період виник термін «неперспективне село». Вкрай низької якості були житлово-комунальні послуги, що позначалося на добробуті й рівні забезпечення населення.

Уваги заслуговують статті та книга науковця-практика Ярослава Федорчука⁴. Він, як перший секретар Долинського райкому партії Івано-Франківської області розвивав економічну концепцію – «Зміцнюється економіка держави: росте добробут народу». Її суть полягала в тому, що держава має скеровувати відповідні кошти на задоволення соціальних потреб простих людей: освіту, медицину, культуру, благоустрій. Від місцевих керівників, котрі

---

³ Ковальчак Г. І. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва. Київ: Наук. думка, 1973. 236 с. Його ж: Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ: Наук. думка, 1988. 251 с.

⁴ Федорчук Я. Вплив нової техніки на співвідношення трудомісткості, фондомісткості і матеріаломісткості промислової продукції. *Економіка Радянської України*. 1975. № 11. С. 57–62. Його ж: Економіка підвищення якості продукції. *Економіка Радянської України*. 1977. № 10. С. 53–56.

дбали не тільки про кар'єрний ріст і сліпо виконували вказівки вищих інстанцій, а й про народ, залежав економічний розвиток західного регіону республіки і пов'язаної з ним інфраструктури. Такі наміри зустрічали відкритий і прихований спротив на всіх рівнях. Однак декотрі керівники, користуючись можливостями, які давали їм займані посади в партійно-державному апараті, пропонували і втілювали на практиці задумане. Український народ у нелегких умовах тоталітаризму зумів зберегти мову, культуру й одвічно духовні цінності завдяки подвижницькій роботі інтелігенції яскравим представником якої виступав науковець-практик Ярослав Федорчук. Місцеве населення одержувало роботу, безплатне житло, соціальні гарантії, дитячі садки, табори відпочинку, вищу освіту, оздоровчі санаторії, відомчі профілакторії, сільські лікарні й т. д.⁵

Аналіз різних аспектів соціально-економічних процесів у ХХ на початку ХХІ століть розглядалися у наукових та краєзнавчих дослідженнях вітчизняних науковців. Зокрема, особливості промислового і сільськогосподарського потенціалів західних земель України у складі СРСР – лісової і деревообробної галузей, видобування нафти і газу, системи землеробства, структури тваринництва, соціальну політику висвітлено Олегом Малярчуком⁶, Василем Остап'яком⁷, Наталією Петрецькою⁸.

---

⁵ Малярчук О. М., Сабадуха В. О. Наукова і адміністративна діяльність Ярослава Федорчука в умовах кризи радянської системи (1960–1980-ті рр.). *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Ilnytsyi]. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 2023. Issue. 29. С. 163–172. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.29.292937>

⁶ Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944–1991): колективна монографія / О. М. Малярчук, М. В. Санкович, М. М. Палагнюк, А. В. Бойда. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2025. 404 с. ISBN 978-966-286-319-2 https://search.library.nung.edu.ua/DocDescription?doc_id=480680

⁷ Малярчук О., Остап'як В. Індустріальні процеси у Західному регіоні Української РСР: здобутки та прорахунки. *Український історичний журнал*. Київ. 2022. Вип. 2. С. 91–107. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.091>

⁸ Малярчук О., Петрецька Н. Природоохоронна діяльність у західному регіоні Української РСР: на прикладі Івано-Франківської області *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Ilnytsyi]. Drohobych: Pub-

Ґрунтовний розгляд механізму «другої радянізації» проголошення радянського окупаційного режиму на рівні районів Станіславської (Івано-Франківської) області здійснила Марія Санкович^{9,10}. Дослідницею розкрито основні заходи, спрямовані на радянізацію краю: забезпечення кадровим корпусом, мобілізація людських, природних ресурсів для потреб фронту і протидія цьому зі сторони підпілля Організації українських націоналістів, збройних відділів Української повстанської армії та місцевого населення, підготовка передумов до суцільної колективізації села та індустріалізації промисловості. Своє відображення у дослідженнях знайшли історіографічні студії вітчизняних науковців Ігоря Райківського, Олега Єгрешія та Богдана Паски¹¹.

Історія розробки і реалізації соціальної політики в часи радянського тоталітарного режиму в Українській РСР – змін в економічній концепції упродовж п'ятирічок, ще не написана. Серед науковців існують різні точки зору з приводу оцінки наслідків соціалістичних експериментів на різних його етапах. Від крайніх тенденційних оцінок і вихвалень безпомилковості комуністичної партії, що притаманно усій радянській історіографії, до протилежних висновків. Частина вітчизняних економістів та істориків висловлюють думки про значну ефективність отриманих результатів в період реформувань. Однак більшість стверджує, що не було ні прискорень темпів, ні підвищення темпів промислового та сільськогосподарського виробництва. Вважаємо, що така неоднозначність оцінок є наслідком не тільки різних методик економіч-

---

lishing House «Helvetica». 2024. Issue. 31. С. 173–182. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306348>

⁹ Санкович М. Аграрна політика радянської влади в Карпатському регіоні – матеріали преси і реальний стан справ. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-6>.

¹⁰ Санкович М. Структурні зміни в промисловості Івано-Франківської області Української РСР. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 73. Т. 3. С. 21–28. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-3-3>

¹¹ Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Українська історіографія соціально-економічних процесів в Івано-Франківській області УРСР. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-5>

них розрахунків, але й ставленням авторів до суперечливої політики окупаційного режиму. Все таки за низкою техніко-економічних показників радянські п'ятирічки вигідно відрізнялися і в той же час допускалися помилки в концепції реформ через узурпацію міністерствами і відомствами своїх повноважень. В кінцевому результаті в масштабах республіки нанівець було зведено «соціалістичні перетворення», проте на різних етапах були свої регіональні особливості та господарські напрацювання українського народу.

1. Історичні передумови формування соціальної політики

В історії людства кожне молоде покоління бачило світ по-своєму. Покоління шістдесятих у СРСР бачило світ новим і молодим. Розрив між поколіннями травмованих і понівечених війною – поколінням їхніх батьків, був більшим за звичайну відстань між різними віковими групами. Багатьом молодим людям щонайменше здавалося, що вони народилися в суспільстві, яке змінювало свої цінності, стиль, правила на модніші – пов'язані з кіно й телебаченням. Молодіжна культура мала своїх власних кумирів, віянь тієї доби, які з легкістю долали державні кордони. Масова культура ставала міжнародною. Тренд у музиці, моді зароджувався в англомовному світ, а потім рухався на схід та південь. Радянська ідеологічна машина намагалася цьому перешкоджати та висувала свою альтернативу. Нові віяння були адресовані заможнішій і студентській молоді, які могли собі дозволити платівки, квитки на концерти, взуття, одяг, косметику і т. д. Але те, яким чином молодь презентувала цю продукцію, демонстративно йшло в розріз із радянськими лініями класового поділу. Найуспішніші тогочасні музиканти «The Beatles» стали транснаціональною культурою європейської молоді. Зміст та форма поп-музики мали доволі велике значення. У 1960-х роках молодь особливо звертала увагу на стиль (цілий напрям – «стиляги»). Попмузика, як особливість епохи 60-х була бунтарською за тональність. В СРСР слухати або грати британську чи американську музику для молоді означало протестувати («плювати у вічі») поколінню Й. Сталіна, А. Гітлера. У країнах-сусідах соціалістичного табору, це сприймали аналогічно з невеликими поправками.

Покоління молоді шістдесятих дуже сильно й незвично намагалася вирізнитися своєю зовнішністю. Одяг, зачіски, речі, макіяж

(«модні аксесуари»), стали обов'язковими маркерами вікової ідентичності. У розгар «холодної війни» між світом соціалізму і капіталізму, джерелом таких тенденцій був Лондон: він впливав на європейські смаки щодо одягу, музики, фотографій, моделей, реклами й навіть багатотиражних журналів. «Легковажний» бік шістдесятих – поп-культуру, моду – не варто відкидати як дрібницю чи показуху. Для нового покоління це був спосіб покінчити з «епохою нацизму, расизму, деспотизму» пов'язаних з А. Гітлером і Й. Сталіним. Їхні анти людяні «вчення» були дискредитовані.

У першій половині 1960-х років поряд із централізованими капіталовкладеннями влада почала використовувати фінансові, матеріально-технічні ресурси підприємств та колгоспів при формуванні власних фондів розвитку соціально-культурної сфери. Через низку причин, передусім залишковий принцип фінансування і недостатню увагу влади, терміни введення в дію «об'єктів культури» часто зривалися, плани будівництва не виконувалися. На середину 60-х років минулого століття чимало населених пунктів західних областей України ще не мали клубів чи клубних приміщень. Частина бібліотек функціонувала у пристосованих приміщеннях. Гострим залишалось питання кадрів. Частина культосвітніх працівників не мала відповідної освіти, а низька заробітна плата зумовлювала високу плінність кадрів.

На великих промислових підприємствах і об'єднаннях отримали розвиток послуги, пов'язані з фізкультурою і спортом («Хлорвініл» – футбольна команда «Хімік», Бурштинська ДРЕС – «Енергетик», Ямницький цементно-шиферний завод – «Цементник», Коломийський завод сільськогосподарських машин – «Сільмаш», «Тисмениця» – «Хутровик»); охороною здоров'я – пансіонати, профілакторії, піонерські табори, бази відпочинку, в тому числі в Карпатах. Більшість підприємств і колгоспів обмежувалися традиційними видами послуг: утриманням дітей у дошкільних установах, обслуговуванням стадіонів, будинків культури, організацією відпочинку своїх працівників. Під час складання ново восьмого п'ятирічного плану розвитку народного господарства УРСР Івано-Франківській облвиконкому на будівництво шкіл і закладів культури дещо збільшував капіталовкладень до

13,7 млн крб, проти 8,24 млн крб у семиріччі¹².

До обов'язків керованих тоталітарною системою державних інститутів належало забезпечувати населення освітньо-культурними послугами. Кожний район області і найважливіші міста та містечка мали власну бібліотеку, будинок культури, театр, танцювальний колектив, спортивну команду, які отримували фінансування з бюджету чи за рахунок великих підприємств, колгоспів. Головна увага більшовицької партії та окупаційного режиму концентрувалася довкола боротьби з ідеологією українського націоналізму. Радянська влада взяла під свій ідеологічний контроль найбільш доступні осередки дозвілля та місця відпочинку – клуби, бібліотеки, хатичитальні, театри, філармонії. Через різноманітні гуртки художньої самодіяльності, культмасові й агітаційно-пропагандистські заходи насаджувалися комуністичні ідеали та радянський спосіб життя, а все українське дискредитувалося. Характерною рисою діяльності всіх культурно-просвітницьких установ в умовах тоталітарної системи стала їх надмірна політизація. Українська інтелігенція започаткувала нову спробу національно-культурного відродження – названу рухом шістдесятників. У боротьбі проти дисиденства, шістдесятників окупаційний режим використовував увесь попередній арсенал моральних і фізичних розправ. Інтелектуально-культурний поступ українства у два повоєнні десятиріччя містив політичну складову. Представники творчої еліти підняли українську національну культуру на вищий рівень, наповнили національну ідею новим змістом.

2. Побут, зайнятість населення

Соціальна сфера охоплює побутовий комплекс, до якого зараховують житлово-комунальне господарство, торгівлю, транспорт, зв'язок, службу побуту, забезпечення енергопостачанням, водою, газом, земельними ділянками, користування апаратурою, технікою та ін. Корінні зміни, які відбулися протягом радянського періоду історії, свідчать, що рівень життя людей поступово підніма-

---

¹² Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 322.

вся, проте суттєво відставав від розвинутих країн світу. З приходом до влади в СРСР Микита Хрущова були скасовані сталінські закони, які забороняли змінювати місце роботи, було скорочено робочий день, встановлено мінімальні зарплати та запроваджено декретну відпустку й загальну пенсійну систему. Радянський Союз «перетворився на державу добробуту в зародку, принаймні формально»¹³.

Головним джерелом інформації, думок, розваг, доступним для абсолютної більшості населення, було радіо. Саме «по радіо» люди дізнавалися новини, тобто що чули, ніж те, що вони бачили або читали. Радіо в СРСР, як і в європейських країнах того часу перебувало в державній власності. Радіостанції, передавачі та хвилі були ліцензовані й належали державі. Показово, що працювали й нечисленні радіостанції «Голос Америки», «Радіо Вільна Європа», до 1959 р. «Радіо Визволення», які частково покривали європейську частину Радянського Союзу на хвилях яких подавалася об'єктивна критика комуністичної влади у країнах Східної Європи та в СРСР. Радіоприймачі, популярні ще до війни, були практично в кожній міській оселі. В сільських оселях області масове «дротяне» радіо (прозваним в народі «брехунцем») з'явилося в середині 50-х років ХХ ст. Радіо було, по суті, основним засобом масової інформації повністю контрольоване державою. Молодь усюди слухала радіо передусім заради популярної музики, а задля всього іншого вже дивилися телевізор.

Послуги телебачення приходили в Станіславську область повільно, а в деяких гірських районах з'явилися досить пізно. Лише у 1960-х роках чорно-білі телевізори завоювали популярність майже скрізь і стали необхідним предметом домашнього інтер'єру навіть у найскромніших помешканнях. У перші десятиліття існування цього засобу масової інформації більшість телепередач були нудними, повчальними, ідеологічно запрограмованими. Люди мали невеликий вибір – один чи щонайбільше два канали, а працювали телевізійні служби лише по кілька годин удень і ввечері. Телебачення, як і радіо, перенесло державну політику майже в кожную оселю – завдало відчутного удару кіноіндустрії та відвідуванню кінотеатрів. Воно запропонувало повнометражні модні

---

¹³ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / переклад з англ. З. Зарембо. Київ: Наш формат. 2021. С. 465.

фільми, усунувши частково потребу йти в кінотеатри, стало його конкурентом.

Дослідник післявоєнної Європи Тоні Джадт обґрунтовує: «Європейська соціальна держава не лише налаштувала суспільні класи один проти одного, а й пов'язала їх сильніше, ніж будь-коли раніше, на основі спільного інтересу вберегти та захистити таку державу. Але державна фінансова підтримка соціального захисту населення та надання соціальних послуг ґрунтувалася на загальному переконанні, що це і є завдання урядів. Післявоєнна держава в усій Європі була «соціальною» державою за своєю суттю (а часто й на вимогу конституційних положень), відповідальною за добробут своїх громадян. Вона була зобов'язана не лише створити інститути й послуги, необхідні для доброго урядування, безпеки та процвітання, а й покращити умови існування населення, які вимірювалися низкою показників, кількість яких весь час зростає»¹⁴.

Традиційно найбільшою статтею видатків у сімейному бюджеті домогосподарства була їжа й одяг, на які йшла більша частина сімейного заробітку. Упродовж повоєнних десятиріч ситуація мінялася повільно. Молодь почала витратити свої гроші на одяг, а також на музику – грамофонні платівки. Для молоді привабливість «Америку» й «Європи» полягала в її передовій моді: побутовій техніці, дешевому яскравому одязі, машинах й аксесуарах до них. Це були достаток і споживання як спосіб життя – «американський спосіб життя». Все це виступало антиподом радянської дійсності.

Недоліки комуністичної економіки ні для кого не були таємницею. Вона орієнтувалася на масове виробництво «непотрібних» первинних промислових товарів. Товари – насамперед споживчі – на які справді зростав попит, не вироблялися або ж вироблялися в недостатній кількості чи низької якості. Радянські виробники зіпсували свій імідж практично в усіх галузях. Система розподілу й продажу низькоякісних товарів, які були в наявності, працювала так погано, що справжній дефіцит підсилювала нестача, штучно викликана бюрократією, утриманням найкращої продукції для елітної верхівки, корупцією. Партійна номенклатура забезпечува-

---

¹⁴ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / переклад з англ. З. Зарембо. Київ: Наш формат. 2021. С. 99.

ла себе товарами із східноєвропейських соціалістичних та капіталістичних країн – стиль і якість нерозривно асоціювалися з Європою – на протигагу СРСР.

Якщо європейці могли купувати автомобілі для особистого користування, то це було не лише тому, що в них з'явилося більше грошей. Пропозиції доступних автомобілів формували вільний ринок. Автомобіль для громадян СРСР був розкішною упродовж усього радянського періоду історії, тобто пропозиція машин не встигала за попитом. Партійна номенклатура та керівники установ, заводів, колгоспів мали у своєму розпорядженні безплатний службовий транспорт. На загал населення могло придбати хіба що мотоцикли, мопеди, велосипеди. Попри ці відмінності для людей, володіти радіоприймачем, грамофоном, радіолою, магнітолою, фотоапаратом, пральною машинкою, телевізором досяжним і доступним стало лише у 60-х роках минулого століття для середньої верстви. Найбільш суттєвою міркою радянського добробуту стало володіння цими предметами.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. колгоспи Станіславської області вийшли з економічної стагнації і змогли приділити увагу благоустрою «колгоспних сіл». Прикарпатські будівельники вносили свій вагомий вклад у розбудову населених пунктів як області, так і різних регіонів СРСР. З нових матеріалів почали споруджуватися добротні адміністративні будівлі, виробничі приміщення, філіали цехів, майстерні, пекарні, школи, ясла, клуби, лікарні, фельдшерсько-акушерські пункти, торговельні і комунальні підприємства. Будівництво на селі з кожним роком набирало ширшого розмаху і ставало на індустріальну основу. Розмах будівництва на селі зростав і змінювався його напрямком. Будівництво на селі переводилося на індустріальну основу – застосовувався залізобетон, широкої механізації зазнавали будівельні процеси. У розпорядженні організацій сільського будівництва були заводи залізобетонних виробів, десятки автокранів, бульдозерів, екскаваторів та інших машин.

Села Станіславської області, як і республіки в цілому, поділили на «перспективні», «малоперспективні» і «неперспективні». У «перспективних», тобто в яких були сільські Ради, правління колгоспів або великі бригади там планувалося проводити житлове і культурно-побутове будівництво в обсязі передбаченому нормами. В «малоперспективних» населених пунктах, територія яких не дозволяла розширювати межі села і в яких не було економічної

доцільності, передбачалося спорудження культурно-побутових закладів в розрахунку на існуючу кількість населення, але будувати нове житло, збільшувати кількість садиб не рекомендувалося. «Неперспективні» – це присілки, малі села. Вони мали бути перенесені в «перспективні» села. Нове будівництво у них заборонялося чи всіяко обмежувалося. Така класифікація ґрунтувалася на аналізі господарства (економіки) району, можливості і напрямку використання земельних угідь, корисних копалин, трудових ресурсів, розвитку промисловості.

В Івано-Франківській області із 767 сіл – понад 300 вважалися «неперспективними» і їх розбудова вважалася недоцільною. Тільки 450 «перспективних сіл» забезпечувалися генеральними планами розвитку. Постановою ЦК КПУ і РМ передбачалося в 1965–1970 рр. в області скласти генеральні плани для 291 перспективного села. Темпи будівництва на селі вимагали прискорення розробки генпланів. Не було вироблено єдиної думки щодо категорії «перспективних», «малоперспективних» і «неперспективних» населених пунктів. Особлива увага при розробці генплану приділялася громадському центру, де споруджувалися головні громадські будинки, які становили основу архітектурно-просторової композиції населеного пункту.

Незважаючи на постійні декларації влади щодо пріоритетності соціальної сфери, наявні державні служби побуту, торгівлі, житлово-комунального господарства могли забезпечити лише мінімум благ, особливо у сільській місцевості. Попри зневагу радянською пропагандою капіталістичного способу життя люди прагнули придбати нову техніку, мати комфортне житло. Умови життя населення не відповідали внеску у формування індустріальної потужності держави. Покращення умов життя населення та житлове будівництво, розбудова соціально-побутової інфраструктури відбувалося за залишковим принципом. Характерною рисою у житловому будівництві була тенденція до кількісних, а не якісних показників. У радянський період виник і набув «популярності» термін «неперспективне село».

Житлово-комунальний рівень забезпечення життєдіяльності громадян Української РСР у другому повоєнному десятиріччі дещо покращився в порівнянні з попереднім. Проте багато показників не відповідало вимогам й запиту часу. Вкрай низької якості були житлово-комунальні послуги, що позначалося на добробуті й

рівні забезпечення населення. Селяни не мали багатьох комунальних зручностей, елементарних благ відомих у місті.

Для розбудови соціальної сфери найбільш сприятливим періодом були 1960–1970 рр. У сільській місцевості була здійснена електрифікація, радіофікація, розпочалася газифікація, телефонізація. У сільській місцевості, хоча й у недостатній кількості, споруджувалися житлові будинки, школи, лікарні, клуби, магазини, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, побутові об'єкти і т. д. Задоволення побутових потреб населення перебувало у прямій залежності від місця розташування того чи іншого населеного пункту від обласного чи районного центру. Життя у гірських чи «неперспективних» селах різко контрастувало з міським чи «перспективним» населеним пунктом. Високі темпи житлового будівництва та розбудова господарства на селі були пов'язані з індустріальними процесами.

3. Трудові ресурси

Соціально-економічне життя як країни, так і окремого регіону залежить від трудових ресурсів, які складаються з працездатного населення. Кількісні та якісні його характеристики впливають на суспільне виробництво. У досліджуваний період відбулася трансформація, спричинена широким використанням новітньої техніки і технологій, що вимагало підвищення рівня освіти, професійної кваліфікації, удосконалення системи підготовки. Основним джерелом поповнення трудових ресурсів, як і у два повоєнні десятиліття, виступало сільське населення західних областей України.

Особливість історичного розвитку західних земель – наявність надлишку робочої сили. Трудова еміграція «за океан» сягала кінця XIX ст. Радянська влада з перших місяців окупації використовувала адміністративні методи з метою централізованих призовів, оргнаборів, мобілізацій, наборів скерувати молодь у промислові центри УРСР та СРСР. На шахти Донбасу, підняття цілинних і перелогових земель Казахстану, розробку нафтогазових родовищ Сибіру скеровувалися десятки тисяч юнаків і дівчат. Якщо у часи сталінізму таке працевлаштування перетворювалося на «трудове заслання», нарівні з насильно депортованими, спецконтингентом, то у хрущовські і брежнєвські часи – «комсомольські новобудови», «вияв патріотичних почуттів», «братської допомоги».

З відбудовою у повоєнні роки місцевої промисловості і подальшим розвитком економіки для молоді розширювалися можливості для отримання вищої або середньої освіти. Водночас збільшувалася кількість учнів, які здобували робітничі спеціальності у школах фабрично-заводського навчання, ремісничих і професійно-технічних училищах. Це певною мірою призводило як до формування робітничого класу, так і до підвищення на підприємствах регіону кількості досвідчених працівників. Поступово формувалися кваліфіковані робітничі кадри. Якщо у традиційних галузях деревообробної і нафтогазової промисловості у досліджуваний період переважали кваліфіковані робітники, стаж роботи яких сягав більше десяти років, то у хімічній, машинобудівній переважали недосвідчені працівники.

Однією з невирішених кадрових проблем на середину 60-х років ХХ ст. залишалася нестача спеціалістів інженерно-технічних професій. Поряд з практиками та першими повоєнними інженерами, колективи почали поповнюватися молодими фахівцями. За умов розширення промислового будівництва, освоєння нових технологій кваліфікованих інженерно-технічних і робітничих кадрів бракувало.

З початку 1960-х років у структурі трудових ресурсів західного регіону України почали виявлятися нові тенденції, зумовлені особливостями розвитку економіки та соціальної сфери. Почалося інтенсивне будівництво нових підприємств, розширення і реконструкція раніше збудованих. Комплексна механізація й автоматизація виробництва дозволяла нарощувати обсяги за рахунок підвищення продуктивності праці, а не збільшення кількості працівників.

Народонаселення будь-якої країни чи території розвивається на основі певних демографічних закономірностей, які формуються під впливом відповідних суспільно-політичних та соціально-економічних умов. За період між переписами населення 1959 р. і 1970 р. при загальному рості чисельності людей, кількість осіб найбільш продуктивного віку від 20 до 30 років в СРСР у цілому зменшилась на 7,6 млн осіб. Природний приріст трудових ресурсів по СРСР не задовольняв потреби народного господарства в робочій силі, оскільки в поточних п'ятирічках у середньому за рік він становив 2 млн осіб, а середньорічні потреби в робітниках і

службовцях визначалися в розмірі 2,5 млн осіб¹⁵.

Особливо несприятливим фактором, який негативно впливав на загальну демографічну ситуацію в Україні, була висока смертність населення. Її коефіцієнт у 1994 р. досяг 14,7 на кожну тисячу населення і за 30 років збільшився удвічі (в 1960 р. цей показник становив лише 6,9 осіб). Вищі, ніж в Україні, загальні коефіцієнти смертності спостерігались у 1989 р. лише у 8 країнах світу. Якщо в 1960 р. природний приріст населення в Україні становив 13,6 осіб на кожну тисячу населення, то в 1990 р. цей показник набув від'ємного значення і становив – 4,7 осіб. У 1970 р. абсолютний показник природного приросту становив 300 тис. осіб і спостерігався в містах та селах, у 1994 р. кількість смертей перевищила кількість народжень на 243,1 тис. осіб. У цьому ж році в Україні народилося 521,5 тис. осіб, а померло 764,7 тис. осіб. У містах цей показник становив відповідно 328,5 і 450,8 тис. осіб, а в селах – 193,0 і 313,8 тис. осіб¹⁶.

Зменшення кількості населення в селах за рахунок саме цього чинника почалося з 1979 р., і з того часу депопуляційні тенденції в українському селі поглиблювалися. Фактично зменшення загальної чисельності сільського населення розпочалося ще в 20-х, а особливо в 30-х роках ХХ ст., після голодоморів, геноциду та масового виселення українських селян. Як відомо, у січні 1937 р. відбувся перепис населення, результати якого викликали політичний скандал та гнів «вождя всіх часів і народів» Й. Сталіна. За даними цього перепису, загальна кількість населення України була меншою, ніж в 1933 р, на 1,7 млн осіб. Матеріали перепису були знищені, а статистика населення засекречена. Якщо в довоєнному 1940 р. чисельність сільського населення в Україні становила 27,3 млн осіб, в 1950 р. – 23,8 млн осіб, то в 1989 р. – лише 17,1 млн осіб. Сільське населення є основним джерелом збереження і відтворення українського етносу. Село зберегло нам багатотисячолітні національні традиції, звичаї, обряди, самобутню культу-

---

¹⁵ Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період. Львів: Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1974. С. 3–4.

¹⁶ Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). Львів: Світ, 1996. С. 5.

ру, а тепер його населення знаходиться в стані депопуляції. Народжуваність населення в Україні, як і в економічно розвинених країнах світу у ХХ ст., виявила тенденцію до різкого зниження. Якщо у 1913 р. показник народжуваності на одну тисячу населення України становив 44,1, то в 1970 р. – 15,2, тобто за два покоління зменшення у три рази. Тільки з 1970 р. виникла тенденція до деякого збільшення народжуваності – швидше стабілізувалася на кілька років. Цей показник у СРСР, у порівнянні з УРСР, був вищим через високу народжуваність в республіках Середньої Азії. У той же час показник смертності населення УРСР мав зворотний рух. Якщо у довоєнному 1913 р. із кожної тисячі помирало 25,2 особи, то в наступні роки – тенденція до прогресивного її зменшення. У передвоєнному 1940 р. вона становила 14,3 (воєнні роки – тема іншого дослідження). У післявоєнні й до 1959–1960 рр. – поступове зниження. У 1958–1960 рр. вона становила 6,9 – найнижчий показник смертності в історії радянського періоду¹⁷.

У свою чергу, ситуація зумовила поступове збільшення питомої ваги осіб похилого і літнього (у тогочасних архівних матеріалах – «перестарілого») віку. Якщо у 1926 р. населення пенсійного віку (чоловіки – після 60 років, а жінки – 55) становило 7,6%, в 1960 р. – 13,4%, то в 1970 р. цей показник сягнув до 17,8%. Зниження смертності супроводжувалося поступовим збільшенням віку людей. У 1926–1927 рр. середній вік життя сягав 47 років, у 1958–1959 рр. – 70 років, а в 1968–1970 рр. – 72 роки. У результаті такого значного збільшення питомої ваги осіб похилого і літнього віку смертність, починаючи з 1959 р., набула тенденції до незначного збільшення. У 1959 р. вона становила 7,5, в 1967 р. – 8,0, в 1969 р. – 8,6, і в 1970 р. – 8,9. При цьому необхідно зазначити, що показник загальної смертності в Україні (як і в СРСР) був нижчим, ніж в економічно розвинених капіталістичних країнах.

Показником дитячої смертності вважають смертність дітей у віці до одного року. На вік до одного року припадає близько 60% загальної смертності дітей у віці до 14 років. У світовій медицині дитячу смертність вважають найбільш уразливим показником рівня культури народу і стану охорони здоров'я. Підвищення ма-

---

¹⁷ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 292.

теріального благополуччя, культури і рівня медичного обслуговування народу в Українській РСР сприяв поступовому зниженню показників дитячої смертності за всі роки радянської влади, що впливало на природний приріст. У 1913 р. із кожної тисячі народжених дітей не доживало до року – 215, а в 1920 р. – 307, тобто кожна третя дитина помирала не доживши до одного року. В 1940 р. дитяча смертність становила уже 161, в 1959 р. – 36, а в 1971 р. – 16,2. Дитяча смертність зменшилася майже в 13 разів.

У зв'язку зі значним зменшенням народжуваності, незважаючи на зниження показника смертності, природний приріст населення України поступово, невпинно зменшувався. В 1913 р. він становив 18,8 на тисячу населення, в 1924 р. – 24,5, в 1940 р. – 13, в 1958 р. – 12,1, в 1964 р. – 9,5, в 1969 р. – 6,1, в 1970 р. – 6,3, в 1971 р. – 6,6, тобто знизився утричі. У цій ситуації виникла необхідність детального аналізу причин, хоч і невеликого, але стабільного і поступового росту смертності населення. При цьому статистичні дані свідчать, що ріст смертності сільського населення явно випереджав міське. Ріст смертності населення на Україні відбувався за рахунок загального збільшення питомої ваги в структурі населення осіб похилого і літнього віку, особливо жінок. Так, якщо в 1958 р., коли загальна смертність була найнижчою – 46,1% померлих чоловіків і 66,6% жінок, померли у пенсійному віці. У 1965 р. цей показник для чоловіків становив 58,1%, для жінок – 80%, а в 1970 р. ще більше зріс і становив для чоловіків – 60,7%, для жінок – 83,9%. Необхідно наголосити, що середня тривалість життя жінок значно вища, ніж у чоловіків, відповідно вища питома вага жінок літнього віку. Згідно з переписом населення 1970 р. із загальної кількості осіб пенсійного віку мужчини склали тільки 26,6%, а жінки – 73,4%¹⁸.

Збільшення питомої ваги у структурі населення осіб похилого і літнього віку не єдина причина збільшення загальної смертності населення. Відбувалося поступове збільшення смертності осіб зрілого працездатного віку серед чоловіків. У 1970 р. загальна смертність всього населення у порівнянні з 1958 р. збільшилася на 28,3% (з 6,9 смертей на тисячу населення в 1958 р. до 8,9 в

---

¹⁸ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 294.

1970 р.). При цьому за вказаний період збільшилася смертність осіб пенсійного віку на 28,9% (з 28,3 смертей на тисячу осіб похилого віку в 1958 р. до 36,5 в 1970 р.). Поряд з цим, за цей же період смертність чоловіків у віці 15–60 років збільшилася на 11,5%, а серед жінок – у віці 15–55 років знизилася на 18,2%.

Збільшення смертності осіб до пенсійного віку відбулося виключно за рахунок збільшення питомої ваги смертності чоловіків. Згідно з даними за 1968–1970 рр. смертність чоловіків була вищою, ніж у жінок: у місті – на 64,1%, у селі – 62,9% (в стандартизованих показниках). У працездатному віці ця різниця особливо помітна. Наприклад, у 1970 р. у жінок у віці 20–39 років смертність складала 1,09 на тисячу жінок, а у чоловіків відповідно – 3,07, тобто смертність чоловіків найбільш працездатного віку була в три рази вищою, ніж жінок того ж віку. У цій ситуації необхідно з'ясувати основні причини смертності, особливо осіб молодого віку і працездатних чоловіків. Невпинне зростання матеріального рівня і культурних умов життя народу, удосконалення системи охорони здоров'я забезпечували не лише зниження різних захворювань, але й зниження смертності від більшості хвороб осіб працездатного віку. Але це не стосувалося травматизму і смерті від різних травм та нещасних випадків. У 1968–1969 рр. травми були причиною смерті у 66,1% чоловіків, померлих у віці 16–19 років, у 68,1% від 20–29 років і у 56,3% у віці 30–39 років. У той же час питома вага смертності від травм та інших нещасних випадків серед жінок у віці 16–19 років становила 40,4%, 20–29 років – 28,7% і 30–39 років – 20,5%¹⁹.

Таким чином, травматизм став основною причиною смерті чоловіків молодого працездатного віку. Чоловіки помирали від травм у три рази частіше, ніж того ж віку жінки. Більше того, збільшення смертності населення до пенсійного віку в УРСР відбувалося за рахунок росту смертності від травм і нещасних випадків у чоловічої частини населення. Необхідно наголосити, що питома

---

¹⁹ Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944–1991): колективна монографія / О. М. Малярчук, М. В. Санкович, М. М. Палагнюк, А. В. Бойда. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2025. С. 287. ISBN 978-966-286-319-2 https://search.library.nung.edu.ua/DocDescription?doc_id=480680

вага смертності від травм в Україні, у порівнянні з даними про деякі капіталістичні країни, дуже велика. У 1968 р. у ФРН на кожних 100 тис. чоловічого населення померло від травм 125,8, в США – 112,3, в Англії – 58,5 осіб. На Україні, згідно з даними за 1970 р. – 142,2 чоловіка. Дані статистичного аналізу показували, що на виробництві травматизм відбувався в середньому 25%, а 75% всіх травм – невиробничого характеру.

Слід відзначити, що у досліджуваній нами період збільшувалася кількість господарств у сільській місцевості. Це відбувалося за рахунок того, що ті особи, які приїжджали на новобудови у великі міста поселялися у приміських селах до отримання житлової площі. Одночасно із року в рік зменшувалася кількість господарств колгоспників, а зростала – робітників і службовців. Збільшення господарств робітників і службовців проходило за рахунок переходу у їхню групу й господарств кустарів (одноосібників).

На процес формування трудових ресурсів впливали різні чинники, перш за все, демографічна ситуація. Екстенсивний розвиток економіки потребував масового залучення робочої сили головним чином у промисловість і будівництво. Додаткові трудові ресурси, які залучалися у сферу суспільного виробництва з домашнього підсобного господарства та не колективізованих гірських сіл, були практично використані. Майже повністю було вичерпано і перерозподіл трудових ресурсів між сільським господарством та іншими галузями суспільного виробництва. Розвиток соціально-побутової сфери потребував значних трудових ресурсів. Для західного регіону республіки характерні були ті самі, що й у цілому для Української РСР закономірності: зниження природного приросту населення; впровадження нових економічних механізмів, що спиралися на стимулювання, механізацію і автоматизацію виробничих процесів; масовий перехід на бригадні форми праці тощо.

4. Інфраструктура побуту

У другій половині ХХ століття зміст соціальної політики не змінився – в його основі, як і раніше, були розподільчі відносини та централізоване адміністративне регулювання. Підвищення ефективності економіки дозволило привернути увагу до соціальних проблем. На загал для населення стало доступним користування апаратурою і технікою. Так, у 1966 р. населення Львівської області

використовувало 87 тис. телевізорів і 273 тис. різноманітних побутових радіоапаратів (радіоприймачі, радіоли, магнітофони, магніторадіоли), що становило 153 радіотелевізійних апарата, в тому числі 37 телевізорів, з розрахунку на тисячу населення області. Ці цифри значно нижчі від середньої кількості радіотелевізійної апаратури в республіці (відповідно – 205 і 67). Незважаючи на випуск телевізорів безпосередньо на Львівщині та концентрацію підприємств з випуску радіотехнічної апаратури, область набагато поступалася в цьому відношенні показникам таких областей як Кримська – 275, Миколаївська – 221, Херсонська – 180 і навіть Чернівецька – 175. Чисельність телевізорів на тисячу мешканців у Харківській і Луганській областях був утричі вищим, ніж у Львівській²⁰.

Покращенню умов життя населення сприяли гарантована оплата праці колгоспникам, інтенсивне житлове будівництво, удосконалення соціально-побутової інфраструктури. Загалом досліджуваний період відзначався найбільш високими темпами житлового будівництва і, відповідно, розбудовою комунального господарства. У житловому будівництві, як і повсюди – домінувала тенденція до кількісних, а не якісних показників з мінімальним набором зручностей. На зміну п'ятиповерховій забудові міст і містечок, так званим «хрущовкам», приходять шести-дев'ятиповерхове та приватне будівництво. Сформувався і набув широкого розповсюдження новий вид послуг – будівництво і ремонт житла на замовлення населення. Розширення обсягів будівництва пришвидшило перехід від комунального житла («комуналок») і гуртожитків до невеликих квартир сімейного типу. На шляху до нового житлового будівництва поставало немало перешкод. Не було віднайдено способу об'єднання зусиль забудовників, що дозволило б комплексно споруджувати інженерні комунікації та покращувати благоустрій довколишніх територій. Місцеві виконкоми не мали права кооперувати засоби підприємств на будівництво об'єктів культурно-побутового призначення.

В областях західного регіону України було створено потужну будівельну промисловість. Основна частина освоєваних коштів припадала на великі трести «Нафтогазбуд», «Хімметалургбуд», «Прикарпатжитлобуд». У 1966 р. будівельні і монтажні роботи вели 44 загальнобудівельні та спеціалізовані організації, в 1977 р.

---

²⁰ Державний архів Львівської області. Ф. П–3. Оп. 9. Спр. 218. Арк. 63.

– 61. Житлове і промислове будівництво здійснювали спеціалізовані комбінати «Прикарпатспецбуд», трести «Західхімпромонтаж», «Прикарпатжитлобуд», обласні міжколгоспні будівельні організації та ін.²¹

Трести і підпорядковані їм організації зазнавали критики «за не справляння зі встановленими завданнями», невиконання планів щодо введення в дію житлової площі і завдань з підвищення продуктивності праці, за відставання у будівництві дитячих садків, клубів, об'єктів торгівлі та комунального господарства²².

Розгляньмо цю проблему на прикладі одного із найбільших промислових гігантів регіону. Так, протягом 1961–1970 рр. на Калуському хіміко-металургійному комбінаті було освоєно 238,5 млн крб капітальних вкладень. З них на промисловість – 213,3 млн крб (89,2%), на житлове будівництво – 18,8 млн крб (7,9%), комунальне господарство – 3,5 млн крб (1,49%)²³. За рахунок коштів «житлокультпобуту», перевага надавалася промислового виробництва з певними «відхиленнями від попередніх планових цифр». Виділення коштів на спорудження об'єктів житла і культурно-побутового призначення у найбільш сприятливі роки не перевищувало 1,5–2%. У наступні спостерігаємо стійку тенденцію до зниження – 0,5%.

Найбільш високі темпи житлового будівництва сягають середини 1970-х років. Тільки за роки восьмої п'ятирічки в сільськогосподарській Тернопільській області споруджено 2218,7 тис. м² житла, в тому числі за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів – 435,6 тис. м²; індивідуальним способом за рахунок державного кредиту – 1783 тис. м². Протягом 1970 р. в області введено в експлуатацію 455,6 тис. м² житла, в тому числі за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів – 111,8 тис. м². Курні хати під солом'яною стріхою відійшли в минуле і поповнили етнографічні експозиції музеїв²⁴.

В середньому у досліджуваний період в західних областях

---

²¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3676. Арк. 8.

²² ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3584. Арк. 1.

²³ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3611. Арк. 182.

²⁴ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 328.

УРСР щороку вводилося в експлуатацію 3500–4000 нових квартир. Найбільш гострою квартирною проблема була в обласних і районних центрах. Кошторисна вартість 1 м² жилої площі з централізованих джерел фінансування становила в 1971 р. – 188,5 крб, і нецентралізованих – 179,9 крб²⁵. У списках на поліпшення житлових умов значилося близько 15–20 тис. осіб на область. У той же час, тих, хто гостро потребував житла – 3–4 тис. осіб, або 20 %. Це багатодітні сім'ї та особи, які проживали у підвалах, горищних приміщеннях, в аварійних будинках.

Міськрайвиконкоми, підприємства й організації щорічно розробляли конкретні плани щодо забезпечення житлом трудящих, які потребували невідкладного поліпшення умов проживання. Для цього передбачали виділення їм не менше 15% від загальної площі квартир, що розподілялися. Бюро обкомів партії на своїх засіданнях неодноразово розглядали питання про порушення порядку розподілу житла і «реагували» та «посилювали контроль», «рішуче присікали різноманітні спроби». Архівні матеріали свідчать про масові зловживання службовим становищем відповідальних осіб²⁶.

Користолюбство, «приватновласницькі тенденції», прагнення господарських, державних і партійних працівників до наживи і збагачення набирали широкого розповсюдження. У резонансній постанові політбюро ЦК Компартії України «Про результати перевірки листа з м. Коломиї Івано-Франківської області» від 25 вересня 1979 р. зазначалося: «В облвиконком з м. Коломиї поступали численні листи і скарги про грубі порушення в розподілі житла, в індивідуальному житловому будівництві. Однак, внаслідок формально-бюрократичного ставлення, такі факти не діставали належної оцінки і реагування...». Адмінорганами м. Коломиї та району було викрито факти зловживань і хабарництва з боку 22 посадових осіб, проти яких порушили кримінальні справи²⁷.

У 1970-х роках серед партійно-радянської номенклатури, працівників торгівельно-господарських структур, правоохоронних органів набуло поширення індивідуальне приватне будівництво.

---

²⁵ ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 3654. Арк. 31.

²⁶ ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 4436. Арк. 94.

²⁷ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4677. Арк. 11.

Найбільш престижними вважалися земельні ділянки довкола обласних і районних центрів, курортних зон. Відділи у справах будівництва і архітектури облвиконкомів проводили аналіз розглянутих листів та заяв трудящих з питань індивідуального будівництва. Основними причинами скарг були: постійне порушення відповідальними особами генеральних планів забудови населених пунктів, порядку здійснення індивідуального будівництва, випадки самовільного будівництва і т. д.

Гострим питанням залишалося забезпечення потреб у дитячих дошкільних закладах. Облвиконкоми розробляли і затверджували перспективні плани будівництва дитячих дошкільних закладів. Навіть при успішному виконанні цих завдань, в західних областях УРСР було би охоплено дошкільним вихованням лише чверть дітей, тоді як по республіці цей показник вже у 1977 р. становив 41%. Надзвичайно повільними темпами розширювалася мережа дошкільних закладів на селі.

На початок 1980-х років на окремо взяту область регіону нараховувалося 250–400 гуртожитків, в яких проживало від 40 до 60 тис. осіб. Більшість гуртожитків в обласних центрах була перенаселеною. Як правило – відсутня гаряча вода, кімнати для прання, одна кухня на 15–20 сімей, ремонт проводився невчасно. Набирали поширення гуртожитки для одиноких осіб²⁸. В архівних матеріалах зберігається велика кількість інформації щодо цієї проблеми. Так, на виконання постанови № 58 (з відома обласної Ради професійних спілок), обком профспілки робітників будівництва і промбудматеріалів разом з комбінатом «Івано-Франківськ-промбуд» розробив і довів до виконавців конкретні заходи з поліпшення житлово-побутових умов для мешканців гуртожитків та організації громадського харчування робітників-будівельників. Згідно зі складеними графіками окремі відповідальні працівники обласної Ради профспілок, керівники комбінату, будівельних трестів і управлінь відвідували робітничі гуртожитки, проводили бесіди на теми, які цікавили мешканців гуртожитків, давали необхідні консультації, бували на зборах мешканців²⁹.

Найбільш наболілою для громадян проблемою, до розв'язання якої керівництво залучало профспілку, був розподіл серед праців-

---

²⁸ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4617. Арк. 17.

²⁹ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4118. Арк. 164.

ників житла з дотриманням встановленої черговості, а також організації дозвілля і відпочинку, санаторно-курортного лікування. Хоча офіційно вважалося, що профспілковий комітет контролював розподіл житла, але його думку важко визнати визначальною. Деяку самостійність міг проявити голова профспілки хіба що при розподілі путівок в будинки відпочинку і на санаторно-курортне лікування. Однак і в цих питаннях профспілка не могла ігнорувати бажання секретаря парткому чи «начальства». Позбавлена реальної права на самостійність у вирішенні важливих питань колективу, профспілка сприймалася як уповноважений партією орган, що створює видимість захисту прав рядових громадян.

У другій половині минулого століття удосконалювалася побутова інфраструктура села, головним чином в селищах міського типу і приміських населених пунктах. Наданням побутових послуг займалися спеціалізовані підприємства – побут комбінати, які роками не змінювали структуру своєї діяльності. До середини 70-х років ХХ ст. майже в усіх колгоспах і радгоспах регіону були організовані будинки побуту та комплексні приймальні пункти³⁰. Для загального користування надавалися такі послуги: індивідуальний пошив одягу, виготовлення меблів, хімчистка та фарбування одягу, ремонт – взуття, швейних виробів, побутових приладів, транспортних засобів і ін. Обласні управління побутового обслуговування населення звітували про здані в експлуатацію лазні та душові, обсяги прання білизни, послуги фотоательє, ремонт квартир, роботу перукарень, прокатних пунктів та ін.

Складова побутового комплексу – радіофікація і телефонізація сіл – відбувалася вкрай повільно. Актуальним залишалось питання суцільної електрифікації сіл і приміських будинків. В архівних матеріалах наводиться різна чисельність у кожній області регіону. В листах міністру енергетики і електрифікації УРСР А. Макухіну секретарі західних обкомів КПУ зазначають, що в областях налічується від 3 до 5 тис. не електрифікованих будинків. Це викликало цілу низку скарг мешканців сіл. Для них необхідно було збудувати кілометри низьковольтних електроліній³¹.

Наступною проблемою комунального облаштування сіл була газифікація. В західних областях у зв'язку з наявністю власного природного газу, села газифікувалися порівняно з іншими регіонами

---

³⁰ ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4119. Арк. 177.

республіки високими темпами. Так, наприклад, у прикарпатських областях питома частка газифікованих сіл у середині 1990-х років становила 30–40%, тоді як 3% газифікованих сіл Одещини та Херсонщини вважали високим показником. Газифікація міст і сіл була важливим фактором підвищення матеріального добробуту населення. Лише за семирічку загальна економія коштів населення УРСР внаслідок використання газу на комунально-побутові потреби становила 577 млн крб. Крім того, застосування природного газу для комунально-побутових потреб звільняло мільйони трудящих від непродуктивної праці і значно поліпшувало санітарно-гігієнічні умови³¹.

Автомобільний транспорт займав все більш важливе місце у щоденному житті. Автобус став основним видом міського і сільського транспорту. Сполучення між віддаленими гірськими і лісовими селами, а також розташованими на значній відстані від районів, не було чітко налагодженим. Приміські лінії з початку 1970-х років почали обслуговувати угорські дизель-поїзди, названі в народі «Червона рута». Великим залізничними вузлами стали обласні центри, через які курсували міжнародні експреси. Обласні центри отримали пряме сполучення з різними столицями Радянського Союзу.

Згідно з офіційною статистикою у 1971–1980 рр. грошові витрати держави на підвищення матеріального добробуту людей в абсолютних показниках зросли майже вдвічі. Якщо проаналізувати структуру державних інвестицій за галузями господарства, то можна простежити зовсім іншу тенденцію – в абсолютних показниках капіталовкладення на соціальні програми зросли, проте їхня питома вага у загальних витратах знизилася. Протягом 1966–1970 рр. капітальні вкладення у розвиток галузей групи «Б» становили 5,3% усіх інвестицій, у наступній п'ятирічці вони знизилися до 4,8%. У житловому будівництві відповідно з 17,2% до 15,3%, в спорудженні торговельних, комунальних та інших соціально-культурних підприємств – з 15% до 14,8%³².

---

³¹ Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. С. 124.

³² Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. С. 233.

У галузі торговельного обслуговування населення було здійснено низку заходів, які забезпечили виконання планів розвитку товарообігу. Перший осінній прикарпатський ярмарок на Івано-Франківщині відбувся 9 жовтня 1966 р., в день свята працівників сільського господарства. В ярмарку брали участь торговельні підприємства 12 районів і м. Івано-Франківська, 12 райспоживспілок, 8 відділів робітничого постачання, 2 торги і промторги, трест їдальень і ресторанів, харчоторг, фірми «Меблі», «Взуття», лісбудторг, коопторг, дорресторан, книготорг, аптекоуправління, 156 колгоспів, 2 радгоспи, колгоспники. Ярмарок відвідали понад 145 тис. осіб³³.

Радянська гігантоманія яскраво відобразилася у архітектурі магазинів і «торгової площі». Розвивалася мережа підприємств громадського харчування (перевиконання становило 3702 посадочних місця). У середині 70-х років ХХ ст. перевиконувалися планові завдання з відкриття магазинів, цехів напівфабрикатів та кулінарної продукції, з реконструкції і будівництва підприємств, що спеціалізувались на випуску безалкогольних напоїв і ковбасних виробів. Характеризуючи розвиток торгівлі, зазначимо, що зросли як виробництво, так і реалізація товарів широкого вжитку. Водночас намітилася тенденція до змін у підпорядкуванні на території районів підприємств, які були розташовані довкола обласного центру. Обласні владні структури бажали мати більшу вигоду від заводів і фабрик для розбудови міста, а не довколишніх сіл. На підприємствах безпосередньо організовувався продаж розфасованих напівфабрикатів, розширювалися заводські їдальні, облаштовувалися буфети.

Значна частина товарів «ширпотребу» була низької якості і не мала належного збуту. Типова для радянського магазину ситуація: товар нібито є, а купити нічого. Дефіцитні товари, особливо імпортного виробництва, необхідно було купувати «з-під прилавка». Влада намагалася вивчати потреби населення на різні категорії товарів, створювалися різні міжвідомчі, місцеві й міжрегіональні комісії, які аналізували попит. На великих виробничих об'єднаннях почали влаштовувати виставки-продажі товарів підвищеного попиту, зустрічі представників промисловості зі споживачами, оптові

---

³³ Радянське Прикарпаття 1959–1975. Документи і матеріали: [в 2 т.] / Відп. ред. М. Хвостін. Ужгород: Карпати, 1983. Т. 2. С. 93.

ярмарки з продажу товарів тощо. План виробництва на наступний рік формувався з урахуванням результатів купівлі і продажу, укладених договорів між оптовими базами торгівлі, роздрібними торговельними підприємствами, з одного боку, і промисловими підприємствами, об'єднаннями, фірмами, з другого.

Загалом держава вживала численних заходів, які сприяли підвищенню життєвого рівня і покращення побуту громадян. За період з 1965 р. до 1985 р. середньомісячна зарплата робітників і службовців республіки зросла більш ніж удвічі. Функціонування громадських фондів споживання сприяло збільшенню різноманітних виплат населенню. Значна частина коштів йшла на отримання безкоштовної освіти, на розвиток охорони здоров'я, культурного і побутового обслуговування. З 1970 р. виплати і пільги, отримані населенням республіки з громадських фондів споживання вирости вдвічі. У 1985 р. середньомісячна зарплата становила 174 крб., а з урахуванням виплат і пільг з громадських фондів споживання – майже 250 крб³⁴.

Необхідно взяти до уваги, що одночасно діяли приховані інфляційні механізми, а на споживчому ринку постійно зростали ціни. Зростання зарплатні не закріплювалося збільшенням товарів і послуг. Значна частина товарів широкого вжитку мала низьку якість, все більшого «розмаху набирав хронічний дефіцит». Ілюзію матеріального забезпечення громадян створювали гроші, частина з яких осідала в ощадкасах. З 1500–2000 тис. осіб – мешканців середнього села вкладниками ощадкаси мало бути 600–800 осіб, сукупність вкладу яких становила більше 1 млн крб³⁵.

Протягом 1965–1985 рр. в Українській РСР збереження населення збільшилися з 6,4 до 63,7 млрд крб. Однак у 1965 р. річний товарообіг був майже в 3 рази більшим, ніж залишки внесків населення в ощадкасах, натомість через два десятиріччя невикористані збереження перевищували річний товарообіг на 13%³⁷. Це призводило до масових зловживань у системі торгівлі, спекуляції,

---

³⁴ Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. С. 232.

³⁵ Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2023. С. 336.

розвитку «чорного ринку» і «тіньової економіки». Значного поширення набуло таке побутове явище, як придбання товарів «по знайомству», «по благу», тобто з використання особистих чи родинних зв'язків³⁶.

У 1980-х роках на благоустрій міст і селищ міського типу, капітальний ремонт житлового фонду західних областей держава виділяла з бюджету в межах 10–15 млн крб. У 1988 р. в Івано-Франківській області використано 14 млн крб, що на 20% більше, ніж у попередньому році. Проведені фінансовими органами перевірки використання цих коштів виявили «суттєві недоліки і порушення». В містах і селах області тільки 49% шляхів були забезпечені асфальтовим покриттям, зливною каналізацією – 10,7%. Незадовільний стан з освітленням вулиць у містах Яремче, Городенці, селищах Дилитині, Коршеві, Ковалівці, Вигоді і т. д. Більша частина житлового фонду міст належала підприємствам різних міністерств і відомств. Такі квартири доволі часто були обладнані комунальними зручностями значно гірше, ніж приміщення місцевих Рад³⁷.

Отже, для розгортання соціальної сфери найбільш сприятливим періодом із досліджуваного відрізка часу була друга половина на 60 – 70-их років ХХ ст. У сільській місцевості, хоча й у недостатній кількості, споруджувалися житлові будинки для молодих спеціалістів, школи, пришкільні інтернати, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, клуби, бібліотеки, побутові об'єкти, лазні, магазини, павільйони громадського харчування, адміністративні приміщення сільських Рад, відділень зв'язку, автостанції, проводилася газифікація, телефонізація. У містах розширювалося житлове господарство, що викликало прокладання нових вулиць, площ, шляхів, тротуарів, мостів, впорядкованих місць відпочинку.

5. Спроба окреслення перспектив

Соціальна політика тоталітарного режиму в Українській РСР базувалася на марксистсько-ленінській ідеологічній доктрині й

---

³⁶ Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. С. 234.

³⁷ ДАІФО. Ф. Р–295. Оп. 5. Спр. 5910. Арк. 231.

суворому виконанні всіх показників єдиного загальнодержавного плану. Процес розвитку економіки західного регіону України на прикладі Івано-Франківської області виявляв певну специфіку, зумовлену, насамперед, деформованою структурою виробництва. По-перше, партійно-радянська влада головну увагу концентрувала довкола розвитку важкої промисловості, а сільськогосподарське виробництво та соціальна сфера розглядалися як другорядні. По-друге, розвиток соціальної інфраструктури залежав від умов міста чи сільської місцевості, яка у свою чергу ділилася на «перспективну» чи «неперспективну».

Держава проголошувала, що соціалістична економіка працює для людини, задоволення її життєвих потреб та інтересів і підпорядкована їй. Особливості здійснення соціальної політики в зазначені роки полягали в тому, що в державі одночасно вирішували різні завдання, а саме: забезпечення мінімальних державних соціальних гарантій, регулювання оплати праці та грошових прибутків, зайнятість населення, державна підтримка найбільш соціально вразливих верств, житлове забезпечення громадян тощо. Основним показником ефективності соціальної політики держави є достатній рівень життя населення. Рівень переважної більшості громадян, особливо тих, котрі працювали у сільському господарстві, відзначався низькими розмірами оплати праці. Актуальною залишалася проблема розроблення економічних і правових заходів для посилення мотивації до праці та створення передумов для зупинення спаду реальних прибутків населення, нормалізації співвідношення між мінімальними розмірами заробітної плати, пенсій, стипендій та соціальних виплат за умов зростання споживчих цін.

У 60–80-х роках минулого століття створення соціально-побутового комплексу в селі вели на основі двох головних джерел фінансування: державного бюджету і відрахувань колгоспів. При цьому аналіз архівних і статистичних даних свідчить, що державні капітальні вкладення не покривали потреб села, основний тягар будівництва об'єктів перекладали на колгоспи.

Водночас соціальна сфера західноукраїнського села докорінно змінювалася, покращувалася. Однак вона розвивалася недостатніми темпами, внаслідок чого не вдалося належним чином розв'язати проблеми суцільної радіофікації, газо- і водопостачання і навіть електрифікації віддалених гірських пунктів. Не всі села

мали дитячі садки, будинки побуту, перукарні тощо. Відставання соціально-побутового комплексу негативно позначилося на привабливості села для молоді і спеціалістів. Утримати їх у селі не могла навіть чинна система державного розподілу.

За роки незалежності України трансформація соціально-економічної сфери Івано-Франківської області, як і країни в цілому, відбувалася надзвичайно повільно і хворобливо, криза охопила усі галузі суспільно-політичного, соціально-економічного, освітньо-культурного життя. У зв'язку з російсько-українською війною розпочатою у 2014 р. та після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. шлях до відкритого демократичного суспільства, соціально орієнтованої економіки, до створення умов, спроможних забезпечити гідне життя і вільний розвиток кожного громадянина загальмувався.

Усвідомлення позитивних і негативних тенденцій у соціально-економічному житті західного регіону України досліджуваного періоду дає можливість сформувати програму соціальної політики і деяких практичних рекомендацій:

- головна увага має акцентуватися на правовій базі реформ. Положення Конституції України, Указу Президента України № 543/2019 «Про розвиток регіону українських Карпат», які мають стимулювати соціально-економічний розвиток, підвищити інвестиційну привабливість, розбудову рекреаційного, туристичного та етнокультурного потенціалу регіону українських Карпат поширюється на Івано-Франківську, Львівську, Закарпатську та Чернівецьку області.

- успішна реалізація реформ можлива у відповідній навчально-інформаційній мережі, за умови залучення кваліфікованих спеціалістів і менеджерів;

- реформи необхідно проводити послідовно з урахуванням досвіду сусідніх держав;

- важливим складником соціальної політики є управління ринком праці, реалізація активної політики зайнятості.

Оптимальне вирішення соціально-економічних проблем залежить від державних органів, науково-дослідних установ, приватної ініціативи. Ринкова система передбачає «виробляти те, що продається». Структурна перебудова промисловості охоплює: закриття економічно неефективних та екологічно шкідливих виробництв, які неможливо перепрофілювати на випускання конку-

рентоздатної продукції чи перетворити на екологічно нешкідливі; подібнення великих підприємств і їх подальше перепрофілювання на випускання рентабельної продукції, що має попит; створення приватних виробничих підприємств і розширення сфери послуг пов'язаних із зеленим туризмом.

Сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле та знайти орієнтири на майбутнє, необхідно всебічно вивчати проблеми української ментальності, які сприяли духовному відродженню та економічній розбудові. Настав час об'єктивно відтворити історію України на різних етапах, вільну від ідеологічних нашарувань та цензури. Адже здійснюючи «соціалістичні перетворення на селі», режим усіма засобами прагнув не допустити політичного самовираження. Відсутність селянських політичних організацій ускладнювала пошук спільної мови, вироблення загальної лінії щодо політики в селі.

Трансформація економіки від одного до іншого типу найбільше позначається на соціальній сфері. Окрім відтворення національних форм світосприймання, відбувається проникнення нових систем цінностей, притаманних західній цивілізації. З економічним піднесенням та конкурентоспроможністю пов'язують економічне піднесення країни, тому освітнє питання постає як проблема державної ваги.

ВИСНОВКИ

Швидкі темпи промислового розвитку за порівняно короткий історичний період докорінно змінили характер економіки західноукраїнських областей. З аграрних вони перетворилися в індустріальні. Виникли нові галузі промисловості, істотно змінилася галузева структура економіки. Якщо раніше населення в основному було зайняте в домашньому господарстві, то в досліджуваній нами період більша частина працювала в промисловості та будівництві. У західних областях УРСР темпи зростання промислового виробництва були вищими, ніж в інших регіонах. Це дало можливість залучити, особливо в карпатській зоні, значну кількість незайнятої робочої сили до «суспільної праці». Села, які на початок 1970-х років не були колективізовані мали значний надлишок робочої сили.

У другій половині ХХ століття в колективних господарствах скасовано трудові й здійснено перехід до гарантованої оплати

праці, колгоспники стали отримувати пенсії й відпустки, тобто їхній соціальний статус прирівняли до інших категорій громадян радянського суспільства. У сільській місцевості, хоч і в недостатній кількості, споруджували житлові будинки для молодих спеціалістів, школи, пришкільні інтернати, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, клуби, бібліотеки, побутові об'єкти, лазні, магазини, павільйони громадського харчування, адміністративні приміщення сільських Рад, відділень зв'язку, автостанції, проводили газифікацію, телефонізацію тощо.

Матеріально-побутові умови життя більшості населення зумовлювалися заробітною платнею, яка стала, як і присадибні ділянки, головним джерелом поповнення сімейного бюджету. При цьому тарифні ставки робітників, інженерно-технічних працівників і службовців суттєво різнилися від мізерних зарплат колгоспників. Мінімальні прибутки сільського населення, залученого в колгоспно-радгоспному виробництві, зумовлювали його низьку купівельну спроможність. Поступове підвищення оплати праці колгоспникам помітно впливало на добробут людей.

У досліджуваній період зміст соціальної політики в СРСР не змінився. В його основу закладено розподільчі відносини та централізоване адміністративне керування. Ріст економічного потенціалу країни дозволив посилити увагу до соціальних проблем. Найбільшими темпами вели житлове будівництво, зокрема у сільській місцевості. Масштабні зміни відбулися в будівництві села. Масово почали застосовувати нові технології та матеріали. Сільські помешкання стали набагато більшими, просторішими і відповідати новим вимогам. Пожвавлення в будівництві дозволило вирішити, хоча й не повністю, одну зі серйозних проблем: багато селян почали проживати у власних будинках, що сприяло підвищенню добробуту сільського життя.

У цей період з'явився бюрократичний термін «неперспективне село», що негативно впливало на розвиток сільської місцевості. У таких селах «заморожували» соціально-побутове будівництво, вчасно не ремонтували, тобто занедбували й навіть закривали різні об'єкти. Така політика завдала непоправної шкоди. Чимало шкіл, клубів, бібліотек, дитячих садків відкривали у пристосованих приміщеннях або зводили за застарілими проектами. У деяких віддалених населених пунктах була ще гостріша проблема: цих установ взагалі не було або вони не діяли. Мережа закладів сис-

теми охорони здоров'я та ефективність медичного обслуговування значно поступалася міським стандартам. Загалом сільські працівники не мали належних умов побуту, дозвілля, а тому не могли повноцінно задовольняти свої культурно-освітні потреби.

Незважаючи на постійні декларації влади щодо пріоритетності соціальної сфери, державні служби побуту, транспорту, торгівлі, житлово-комунального господарства могли забезпечувати лише мінімум благ для громадян. Умови життя населення західних областей Української РСР не відповідали внеску у формування індустріальної потужності та військово-промислового комплексу країни. Покращенню умов життя літніх людей сприяло пенсійне законодавство. Були підвищені мінімальні розміри пенсій за віком і з причин втрати годувальника; призначалися пенсії за віком у випадках відсутності повного стажу роботи для жінок, що народили п'ять і більше дітей; матерям інвалідів дитинства. За безперервний стаж роботи робітникам і службовцям, що відпрацювали на одному підприємстві понад 25 років було збільшено розмір надбавок до пенсій з 10% до 20%. Вказуючи на позитивні зміни, водночас зазначимо, що загалом усі ці заходи окупаційного режиму не дозволяли забезпечити достатнього рівня життя більшості людей, особливо тих, що проживали у сільській місцевості.

АНОТАЦІЯ

У роботі здійснено спробу здійснити характеристику основних етапів, напрямків і сучасний стан розробки проблеми соціальної політики на прикладі Івано-Франківської області в другій половині 40-х ХХ ст. – першій чверті ХХІ ст. У другій половині ХХ ст. у західному регіоні України було сформовано потужний промисловий, аграрний та соціальний потенціал, який інтенсивно використовувався в межах загальносоюзного і республіканського господарського комплексу. Проте це була деформована, неефективна, нединамічна соціально-економічна структура підпорядкована військово-промислому комплексу СРСР.

Принципи соціальної справедливості в державі захищала Конституція, яка гарантувала рівні умови для розвитку кожної особистості, можливості застосування своїх здібностей заради власної та суспільної користі. Держава покладала численні соціально-економічні обов'язки не тільки на себе, а й різноманітні суспільні інституції – створювали відповідні служби, які загалом формува-

ли систему соціального захисту громадян. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що були основним джерелом існування, забезпечували прожитковий мінімум. Проте соціальну політику держави здійснювали за залишковим принципом, що стало фактором дестабілізації у формуванні цілісного, комплексного підходу. За умов панування командно-адміністративних засад в економіці у країні домінував принцип другорядності щодо розв'язання соціально-побутових проблем. Відповідно, він різко відрізнявся і для жителів міста чи села, і працівників великих підприємств чи відсталих колгоспів.

Становлення соціальної сфери і життєвого рівня населення виявляли певну специфіку – головну увагу надавали розвитку важкої, хімічної, нафтогазової промисловості та сільського господарства. Соціальна сфера відставала у своєму розвитку. У вказані роки відбулися певні зрушення в розв'язанні житлової проблеми, розвитку освіти, охорони здоров'я, культури, спорту тощо. Однак, відповідно закладено великі суспільні протиріччя. У суспільстві назріло майнове розшарування, посилювалась напруженість, хоча радянська соціальна політика базувалася на основі принципів уніфікації і мінімальних потреб «простої» людини.

У нових геополітичних викликах, пов'язаних з російсько-українською війною, необхідно робити акцент на наявний напрацьований досвід поколінь, який здатний при державній підтримці вийти новий якісний рівень та активізувати різні галузі економіки та соціальної інфраструктури.

ABSTRACT

The paper attempts to characterize the main stages, directions and current state of development of the problem of social policy using the example of Ivano-Frankivsk region in the second half of the 40s of the XX century. - the first quarter of the XXI century. In the second half of the XX century. in the western region of Ukraine a powerful industrial, agrarian and social potential was formed, which was intensively used within the framework of the all-Union and republican economic complex. However, it was a deformed, ineffective, non-dynamic socio-economic structure subordinated to the military-industrial complex of the USSR.

The principles of social justice in the state were protected by the Constitution, which guaranteed equal conditions for the development

of each individual, the possibility of using their abilities for their own and public benefit. The state imposed numerous socio-economic responsibilities not only on itself, but also on various public institutions – they created the relevant services, which generally formed the system of social protection of citizens. Pensions, other types of social payments and assistance, which were the main source of existence, provided a living wage. However, the state's social policy was carried out on a residual principle, which became a destabilizing factor in the formation of a holistic, comprehensive approach. Under the conditions of the dominance of command-administrative principles in the economy of the country, the principle of secondary importance in solving social and everyday problems dominated. Accordingly, it differed sharply for residents of the city or village, and employees of large enterprises or backward collective farms. The formation of the social sphere and the standard of living of the population revealed a certain specificity - the main attention was paid to the development of heavy, chemical, oil and gas industries and agriculture. The social sphere lagged behind in its development. In the indicated years, certain changes occurred in solving the housing problem, the development of education, healthcare, culture, sports, etc. However, accordingly, great social contradictions were laid. Property stratification developed in society, tensions increased, although Soviet social policy was based on the principles of unification and the minimum needs of the "ordinary" person. In the new geopolitical challenges associated with the Russian-Ukrainian war, it is necessary to emphasize the existing accumulated experience of generations, which, with state support, is capable of reaching a new qualitative level and activating various sectors of the economy and social infrastructure.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО).
2. Державний архів Львівської області.
3. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / переклад з англ. З. Зарембо. Київ : Наш формат. 2021. 928 с.
4. Ковальчак Г. І. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва. Київ : Наук. думка, 1973. 236 с.
5. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ : Наук. думка, 1988. 251 с.

6. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1976. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19761119#Text
7. Конституція України, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період. Львів : Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1974. 186 с.
9. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). Львів : Світ, 1996. 285 с.
10. Малярчук О., Остап'як В. Індустріальні процеси у Західному регіоні Української РСР: здобутки та прорахунки. *Український історичний журнал*. Київ. 2022. Вип. 2. С. 91–107. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.091>.
11. Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) : монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2023. 552 с. URL: <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/9448/1/7394s.pdf>.
12. Малярчук О. М., Сабадуха В. О. Наукова і адміністративна діяльність Ярослава Федорчука в умовах кризи радянської системи (1960 – 1980-ті рр.). *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Pnytsy]. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 2023. Issue. 29. С. 163–172. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.29.292937>.
13. Малярчук О., Петрецька Н. Природоохоронна діяльність у західному регіоні Української РСР: на прикладі Івано-Франківської області *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Pnytsy]. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 2024. Issue. 31. С. 173–182. DOI <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306348>.
14. Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області Української РСР в радянській історіографії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2023. Т. 42. С. 179–192. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2023-42.179-192>.

15. Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Українська історіографія соціально-економічних процесів в Івано-Франківській області УРСР. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-5>.

16. Райківський І., Єгрешій О., Паска Б. Сільське господарство Івано-Франківської області УРСР в період загострення кризи радянської системи (1965–1985 рр.). *Вісник науки та освіти*. 2024. № 5 (23). С. 1771–1785. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-1771-1785](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1771-1785).

17. Радянське Прикарпаття 1959–1975. Документи і матеріали : [в 2 т.] / Відп. ред. М. Хвостін. Ужгород : Карпати, 1983. Т. 2. 214 с.

18. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. 290 с.

19. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. Донецьк : ООО «Лебедь», 2004. 412 с.

20. Санкович М. Структурні зміни в промисловості Івано-Франківської області Української РСР. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 73. Т. 3. С. 21–28. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-3-3>.

21. Санкович М. Аграрна політика радянської влади в Карпатському регіоні – матеріали преси і реальний стан справ. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-6>.

22. Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944–1991) : колективна монографія / О. М. Малярчук, М. В. Санкович, М. М. Палагнюк, А. В. Бойда. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2025. 404 с. ISBN 978-966-286-319-2 URL: https://search.library.nung.edu.ua/DocDescription?doc_id=480680

23. Федорчук Я. Вплив нової техніки на співвідношення трудомісткості, фондомісткості і матеріаломісткості промислової продукції. *Економіка Радянської України*. 1975. № 11. С. 57–62.

24. Федорчук Я. Економіка підвищення якості продукції. *Економіка Радянської України*. 1977. № 10. С. 53–56.

Інформація про авторів:

Малярчук О. М.,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 76019
(oleg.malyarchuk@gmail.com)

Палагнюк М. М.,

кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 7601
(palahniuk@nung.edu.ua)

Гривнак Б. Л.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 76019 (gryvnaк2906@gmail.com)

Шастко І. М.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, Україна, 7601 (iryна.shastko@nung.edu.ua)

Information about the authors:

Maliarchuk O. M.,

PhD hab. (History), Professor the department of social sciences, Interpreting and Translation of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (oleg.malyarchuk@gmail.com)

Palahniuk M. M.

PhD. (Philosophy), Associate Professor of the Department of Social Studies, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (mykhailo.palahniuk@nung.edu.ua)

Hryvnak B. L.,

PhD. (Philosophy), Associate Professor of the Department of social sciences, Interpreting and Translation of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (gryvnak2906@gmail.com)

Shastko I. M.,

PhD. (Psychology), Associate Professor of the, social sciences, Interpreting and Translation of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpats'ka St., Ivano-Frankivsk, Ukraina, postal code 76019 (iryna.shastko@nung.edu.ua)